

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Visn. Lviv. Univ., Ser. Zhurn. 2019: 45; 175–182 • DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.9999>

УДК 070 (477.84) "1990/1991"

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ ДЕРЖАВНОСТІ У МАС-МЕДІЙНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТИ «ТЕРНОПІЛЬ ВЕЧІРНІЙ» В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ЗМІН 1990-1991 РОКІВ)

Олександр Вільчинський

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

вул. Максима Кривоноса, 2, 46027, Тернопіль, Україна

e-mail: vilchuk2008@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8369-1692>

У статті йдеться про особливості вербалізації ідеї державності у мас-медійному тексті на матеріалі газети «Тернопіль вечірній» у період суспільних змін 1990-1991 рр. Тогочасна преса активно впливала на державотворчі процеси, вербалізуючи ідею української державності та сприяючи її реалізації.

Ключові слова: вербалізація, державність, суверенітет, декомунізація, трансформація.

Зміни, що розпочалися в Радянському Союзі у другій половині 1980-х років у зв'язку з оголошеною тодішнім Генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачовим «перебудовою», у 1990-1991 рр. на деяких територіях і у деяких сферах суспільного життя почали набувати неконтрольованого компартією характеру. До таких територій поряд із Прибалтійськими та Закавказькими республіками, а також Молдовою, де почали виникати різного роду Народні Фронти, які починали із декларування підтримки й поглиблення «перебудови», а закінчували вимогами відновлення державного суверенітету та повної незалежності, належала й Україна. Тут в 1989 році зародився «Народний Рух України за перебудову». Члени Народного Руху увійшли до новоутвореного Демократичного блоку, який за результатами виборів до Верховної Ради та місцевих рад, що відбулися одночасно (березень 1990 р.), домігся значного успіху: з 442 обраних депутатів Верховної Ради 111 користувалися його підтримкою. Блок здобув перемогу у п'яти областях: Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській, Київській. Вибори до місцевих рад засвідчили перемогу демократичних сил у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях.

Отже, «демократичний рух у Західній Україні, в тому числі й на Тернопільщині, починаючи з 1989 р., а особливо у 1990-1991 рр., все більше набирає національно-

го забарвлення. «Перебудова» з її відносною демократизацією і пом'якшенням політичного клімату стала живильним середовищем для пробудження національного духу, для визрівання умов, які забезпечували реалізацію прагнень до самостійності і незалежності. Це не могло не знайти свого вираження і в тогочасних друкованих ЗМІ» [1, с.191]. Саме преса на теренах трьох галицьких областей і стала однією зі сфер суспільного життя, де впродовж 1990-1991 рр. компартія все більше втрачала контроль над ситуацією і де відбувалися цікаві трансформаційні процеси, які після проголошення Акту про незалежність (серпень 1991 р.) набули нової якості. Більше того, саме проголошення незалежності сприймалося як органічне продовження процесів, започаткованих у суспільстві впродовж попередніх років, чималу роль у яких відіграли і друковані ЗМІ, вербалізуючи ідею української державності й тим самим відроджуючи її спершу у свідомості громадян, а згодом і в політичній площині.

Метою цієї статті є дослідити феномен вербалізації ідеї державності та її особливості у мас-медійному тексті (на матеріалі газети «Тернопіль вечірній» у період суспільних змін в 1990-1991 рр.).

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- окреслити етапи суспільних змін;
- з'ясувати особливості процесів вербалізації ідеї державності;
- простежити динаміку експліцитних та імпліцитних виявів вербалізації.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали присвячені мовно-стилістичній специфіці мас-медійних текстів праці О. Сербенської, Н. Шумарової, Т. Кузнєцової, І. Павлюка, С. Костилюєвої, В. Базіва, Л. Турелик, Ю. Бідзілі, М. Романюка, В. Передириї, І. Паславського та ін. Проте преса Тернопільщини залишається недостатньо вивченою і лише деякі аспекти функціонування окремих видань цього регіону потрапляли в коло наукових зацікавлень.

Газету «Тернопіль вечірній» 1990-1991 рр. ми обрали для нашого дослідження не випадково. Адже це видання є цікавим для дослідника з кількох причин: «по-перше, як феномен динамічної трансформації з новоствореного компартійного видання (перший номер вийшов 25 березня 1990 року) в опозиційне компартії і, як наслідок, стрімке зростання накладу, а отже, й популярності серед читачів (за півроку більше ніж утричі), по-друге, як соціокультурний феномен, своєрідний літопис тогочасних подій у сфері політики, економіки, культури та ін.» [2, с.72]. Крім того, у випадку з «Тернополем вечірнім» особливості вербалізації ідеї державності на його шпальтах поєднуються з етапами декомунізації та трансформації самого видання.

Щодо трансформаційних процесів, то у вказаному виданні їх можна окреслити двома етапами. Перший – від часу заснування видання (25 березня 1990 р.) і до середини липня 1990 р. Цей етап можна означити як «тематичний», оскільки він характеризується появою на шпальтах газет раніше забороненої тематики (історичної, релігійної та ін.). У цей період газети починають охоплювати найбільш суперечливі питання суспільного буття, залучаючи читача до пошуку відповідей на них. Другий етап (липень 1990 року, коли Тернопільська міська рада своєю Ухвалою позбавила Тернопільський міськком компартії України права у співзасновництві видання) можна вважати зовнішньотрансформаційним і внутрішньотрансформаційним водночас. Оскільки у цей період трансформаційні процеси відбуваються значно інтенсивніше і позначаються як на особливостях вербалізації ідеї державності в «Тернополі вечірньому», так і в інформаційному просторі Тернопільщини.

Уже з першого номера «Тернопіль вечірній» починає публікувати науково-публіцистичну розвідку М. Грушевського «Про батька козацького Богдана Хмельницького» з передмовою упорядника тексту М. Литвина. У короткій біографічній довідці про М. Грушевського, зокрема, є слова: «...був одним з організаторів проголошення Української Народної Республіки» [3, №1, с. 3]. Це можна вважати першою спробою вербалізації ідеї української державності, хоч і опосередковано, через згадку про «проголошення Української Народної Республіки», до того ж без негативної конотації. Публікація є ознакою певних змін у тогочасному інформаційному просторі, бо ще рік-два перед тим згадка імені визначного історика і громадського діяча, як і проголошення Української Народної Республіки, вважалися крамолою, а про те, щоб його твори опублікувати в офіційній пресі, не могло бути й мови.

У другому номері у матеріалі під заголовком «Вирішувати і діяти. З першої сесії міської ради народних депутатів XXI скликання» на першій шпальті після «Декрету про владу», де є слова «вважати недопустимим будь-яке втручання партійних органів всіх рангів в діяльність ради», газета публікує Постанову першої сесії про національну символіку – синьо-жовтий прапор, герб, тризуб і виконання гімну «Ще не вмерла Україна», а також про те, що «на будівлі міської ради... поруч із державним прапором Української РСР встановити український національний прапор» і про те, щоб «вийти з пропозицією до Верховної Ради України про затвердження української національної символіки як державної». Крім того, на першій шпальті публікується звернення до Верховної Ради Української РСР і Верховної Ради Литовської республіки з ідентичним текстом: «Підтримуємо справедливе прагнення литовського народу до самостійності. Вітаємо проголошення незалежної литовської держави». Як бачимо, у цих публікаціях «затвердження української національної символіки як державної» і «проголошення незалежної литовської держави» імплікуються з ідеєю української державності [3, №2, с. 1].

У «Тернополі вечірньому» за 22 квітня у день народження В. Леніна поруч із його портретом на першій шпальті газета публікує текст і ноти гімну «Ще не вмерла Україна», а також Постанову президії міської ради народних депутатів «Про день скорботи 26 квітня у річницю аварії на Чорнобильській АЕС» [3, №5, с.1]. Ця ж тенденція, яку умовно можна назвати «крок за кроком» щодо творення нового контенту, що імпліцитно накладається на ідею державності, простежується і в наступних номерах газети.

Так, у вже згаданому історичному нарисі М. Грушевського «Про батька козацького Богдана Хмельницького», що його «Тернопіль вечірній» продовжує публікувати у форматі «Колонки з продовженням» протягом березня-червня 1990 року, Україна не раз згадується на одному рівні з Московією, Швецією та іншими державами, як рівноправний суб'єкт взаємовідносин [3, №10, с. 3]. У номері за 10 червня публікується Положення «Про використання українського національного прапора в м. Тернополі» [3, №12, с.1], а в номері за 17 червня розпочинає публікуватися нова «Колонка з продовженням» із розвідкою В. Шкварця «Гетьман Іван Мазепа. Полемічні нотатки» [3, №13, с.3] і там же під заголовком «Як з Бережан до кадри» друкуються тексти деяких стрілецьких пісень Р. Купчинського, де є такі слова: «За рідний край, за нарід свій / За волю України! / Ми йдемо в бій, ми йдемо в бій / По згирища руїни...» [3, №13, с. 3].

Однак у газеті за 8 липня ідея державності вперше звучить уже не приховано, а прямим текстом у репортажі з мітингу під однойменним гаслом: «Україні державну самостійність». У тексті процитовано одного з ораторів, зокрема, заступника голови Тернопільської обласної ради Я. Карп'яка: «Спасення України – в її економічній і політичній незалежності. Наша єдність – гарантія перемоги у боротьбі за суверенність» [3, №16, с.1]. У наступному номері ця тема знаходить продовження в інтерв'ю з депутатом Верховної Ради В. Колінцем «Важкий шлях до суверенності», де йдеться про підготовку до прийняття Декларації про суверенітет України [3, №17, с. 3]. У цьому ж номері з'являється репортаж «Воскресни, мамо-Україно!» про враження від першого Всесвітнього Собору Духовної України, що відбувся з 5 по 8 липня 1990 року в Коломиї, де також імплікується ідея державності [3, №17, с. 5].

Ще три публікації в контексті вербалізації ідеї державності привертають увагу і у номері за 16 липня, де всю першу і частину другої займає текст «Декларації про державний суверенітет України», прийнятий Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року [3, №18, с. 1-2]. Промовистим є і привітання від Тернопільського міськкому компартії України, який «щиро вітає жителів Тернополя із знаменною подією в житті українського народу – прийняття сесією Верховної ради УРСР Декларації про державний суверенітет і проголошеним 16 липня загальнонародним святом України» [3, №18, с. 2]. У цьому ж номері на третій сторінці газета публікує «Перший універсал Тернопільської міської ради народних депутатів «Про владу», де, зокрема, сказано, що «Тернопільська міська рада... бере всю повноту державної влади на території міста Тернополя» [3, №18, с. 3]. Саме із цього номера Тернопільська міська рада позбавляє Тернопільський міськком компартії співзасновництва в «Тернополі вечірньому» й із цього моменту вже незалежно від компартійних органів вербалізація ідеї державності на шпальтах газети об'єктивується значно динамічніше, хоча й надалі частіше імплікується.

Наприклад, у цьому ж контексті привертає увагу публікація звернення президії міської ради народних депутатів до президії обласної ради народних депутатів Резолюції ініціативного комітету м. Тернополя «За створення Українських Збройних Сил» [3, №26, с. 1] та історичний нарис Б. Мельничука «В огнищі кривавих змагань», де йдеться про бої на Тернопіллі під час Першої світової війни, в яких брали участь Українські січові стрільці [3, №26, с. 3]. Об'єднаний (подвійний) номер за 23 вересня, присвячений 450-літтю міста Тернополя, що вийшов у синьо-жовтих кольорах, публікує вірш Г. Петрука-Попика «Тернополю в день освячення прапора України», а також інтерв'ю «Символіка – це надія народу» [3, №27-28, с. 1-2]. У номері за 30 вересня перша шпальта відкривається виступом Д. Павличка на святкуванні 450-річчя Тернополя «Треба пам'ятати тільки одне: Україна! Україна!» [3, №29, с. 1], а в номері за 7 жовтня – репортаж із мітингу на міському Співочому полі проти укладання нового союзного договору під промовистим заголовком «Україні – волю!» [3, №30, с.1]. У цьому ж контексті розглядаємо і репортаж, опублікований у номері за 21 жовтня з мітингу з нагоди освячення символічної могили членам ОУН і воїнам УПА в парку Національного відродження (нещодавно перейменованого з Комсомольського парку), «За Україну, за її волю» [3, №32, с. 1]. Однак на п'ятій шпальті цього ж номера в репортажі з нагоди голодування студентів тернопільських вузів на Театральній площі міста на підтримку київських студентів (так звана «Революція на граніті») знаходимо заголовок «Рішучий крок до незалежності» [3, №32, с. 5]. Як імпліцитне, так і

експліцитне вираження ідеї державності спостерігається і в наступному номері газети за 28 жовтня. Так, під рубрикою «Історія» публікується добірка матеріалів про ЗУНР, а саме: «Тернопіль, 1 листопада 18-го...», «Мій батько – громадянин ЗУНРу», «Програма святкування 72-ї річниці створення Західно-української народної республіки» та історичний нарис О. Полянського «Відродження української державності. Західно-українська народна республіка», де вперше на шпальтах «Тернополя вечірнього» з'являється словосполучення «Відродження української державності», хоча йдеться про історичні події [3, №33, с. 3]. У цьому ж номері газета публікує звернення відродженого «Пласту» до громадсько-політичних організацій, партій та рухів України, де, зокрема, сказано «за будь-яку ціну використати, можливо, останній історичний шанс на відродження України» [3, №33, с. 3].

Наприкінці 1990 року в контексті вербалізації ідеї державності привертає увагу публікація «Незалежній державі – незалежну церкву» про приїзд до Тернополя Патріарха Української Автокефальної Православної Церкви Мстислава [3, №35, с. 1] та полемічні нотатки М. Калини «Будуймо свою державу» [3, №35, с. 3].

1991 рік починається подіями в Литві і «Тернопіль вечірній» не оминає цієї теми в матеріалі «Литва – танки проти суверенітету», а поряд розміщуються оголошення «Запрошуємо на свято Злуки» та «22 січня – День соборності України» [4, №4, с. 1]. У наступному номері в репортажі «Свято незалежності і соборності України» газета публікує резолюцію мітингу, де, зокрема, є вимога до Верховної Ради «визнати 22 січня державним національним святом» [4, №5, с. 1], а також цитує виступ народного депутата СРСР Р. Гром'яка, в якому він розповів про історичні передумови виникнення УНР і ЗУНР та їх об'єднання у єдину Соборну Суверенну Державу 22 січня 1919 року. Автор засудив дії військових у Вільнюсі, наголосивши, що шлях до незалежної Української держави лежить лише через єдність демократичних сил усіх республік [4, №5, с. 1].

У контексті вербалізації ідеї української державності також заслуговують на увагу публікації з приводу Всесоюзного референдуму 17 березня: «Референдум: суверенна Україна» [4, №10, с. 1], «Союз оновлений» чи союз суверенних держав?» [4, №11, с. 1] та інтерв'ю з народним депутатом України О. Ємцем під заголовком «Ще не вечір. Україна прокинеться», де є такі слова: «Сподіватися, що Україна стане суверенною державою за кілька років – абсолютно нереально...» [4, №11, с. 2]. І хоча менш ніж за півроку життя спростувало прогноз нардепа і 24 серпня 1991 року Верховна Рада України проголосила Акт про державну незалежність, його слова також імплікують ідею державності.

8 березня 1991 року у «Тернополі вечірньому» з'являється інтерв'ю з Л. Кравчуком «За суверенітет буду боротися!» [4, №12, с. 1], стаття Я. Викалюка «Історичні аспекти Української державності і новий союзний договір» [4, №12, с. 2] і полемічні нотатки А. Горового «Імперія, чи суверенітет?» [4, №12, с. 3]. У наступних номерах газета публікує низку матеріалів, присвячених референдуму 17 березня, де ідея державності набуває нового звучання: «Оновленому» Союзу – ні! Суверенній Україні – так!» [4, №13, с. 1], «За суверенітет» [4, №14, с. 3], «Референдум на користь суверенітету» [4, №15, с. 1], «Вас врятує тільки повна незалежність України» [4, 15, с. 1,3]. У той же час заступник голови Тернопільської міської ради С. Оконський, відповідаючи на запитання кореспондента про те, чи не пора вже Верховній Раді України узаконити синьо-жовтий прапор та тризуб державними символами, відповідає:

«Думаю, що на державному рівні – це ще неблизька перспектива...» [4, №24, с.3]. Але і цей прогноз через кілька місяців буде спростований самим життям, що свідчить про динамічні непрогнозовані зміни в суспільстві.

Про це свідчить і опублікована «Тернополем вечірнім» доповідь голови Тернопільської міської ради В. Негоди на IX сесії міської ради «Відповідальність за місто, за долю України», де, зокрема, є слова про «передумови до поширення демократичних процесів та ідей національного відродження...» [4, №27, с. 1], а у частині, де йдеться про взаємовідносини, що склалися між міською радою і військовими частинами, прокуратурою, міліцією, судом, КДБ, В. Негода висловлює думку, що «серед тих, хто там працює є й такі, що підтримують ідеї української державності» [4, №27, с. 1].

У наступних номерах «Тернопіль вечірній» публікує програму Організації українських націоналістів, де словосполучення Українська Самостійна Соборна Держава є ключовим [4, №31, с. 3]; «Відозву 91-го до комуністів, усіх громадян Тернопілля», що закінчується словами: «Слава Україні!» [4, №35, с. 2], саме тоді на шпальтах газети це словосполучення звучить вперше; репортаж із мітингу «Україні – волю! Свободу – Хмарі!» [4, №36, с.1]; «Звернення до Верховної Ради УРСР від координаційної ради обласних рад народних депутатів Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей», де є вимога до «народних депутатів України виконати свої зобов'язання перед народом, що випливають із Декларації про державний суверенітет України» [4, №38, с. 1], передрук із канадської газети «Новий шлях» під заголовком «Канадці про наш суверенітет» [4, №43, с. 5] та інші матеріали в контексті об'єктивної ідеї державності, вираженої як в імпліцитній, так і в експліцитній формі. Так триває аж до 24 серпня 1991 року, коли у дні так званого «ГКЧП» і проголошення Акту незалежності України «Тернопіль вечірній» займає чітку державницьку позицію, що яскраво проявляється в опублікованому Зверненні до Верховної Ради України під заголовком «За свободу і демократію вчить боротися Росія. Україно, годі спати, треба волю здобувати!», де також є слова: «Проголосити повну самостійність України і вихід її зі складу СРСР» [4, №55, с. 1]. У наступному номері в інтерв'ю з В. Негодою ідея державності починає звучати в газетному тексті винятково в експліцитній формі, починаючи із заголовку «Треба будувати свою державу...» і далі: «атрибути, що характеризують державність...», «розбудова державних структур», «новий важливий етап в утвердженні державності» та ін. [4, №56, с. 1]. А 31 серпня газета публікує текст Акту проголошення незалежності України, де ідея державності об'єктивується в таких формулюваннях, як «продовжуючи тисячолітню традицію державотворення України,... здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України,... проголошує незалежність України та створення самостійної Української держави – Україна» [4, №57, с. 1].

Упродовж усієї осені 1991-го «Тернопіль вечірній» активно висвітлює президентську передвиборчу кампанію та підготовку до референдуму 1 грудня, де ідея державності є головною темою багатьох публікацій. Наприклад, в Ухвалі Всеукраїнського народного віча «За Україну, за її волю!» акцентується на «необхідності добиватися міжнародного визнання незалежності України» [4, №62, с. 1], в опублікованій програмі кандидата в Президенти І. Юхновського у першому ж рядку наголошується на «побудові демократичної Української держави» [4, №63, с. 3], а в інтерв'ю з новопризначеним міністром оборони України К. Морозовим є слова: «Ми не будемо українську армію, а відроджуємо її...» [4, №71, с. 3]. Показовим у контексті вербалі-

зації ідеї державності є «Звернення тернопільської міської ради народних депутатів до тернополян, усіх українців і неукраїнців», де, зокрема, сказано: «Ми повинні усвідомити, що незалежній Українській Державі для того, щоб вона стала нарівні з державами світу, потрібен президент-демократ: справжній, а не замаскований, той, хто вірою і правдою служив народові впродовж усього життя, хто в тюрмах, а не у високих компартійних кріслах вистраждав право на цей найвищий державний пост...» [4, №82, с. 1], ці слова й досі, майже через тридцять років, не втратили актуальності.

Отож, можна зробити певні **висновки**, що вербалізація ідеї державності у газеті «Тернопіль вечірній» в період суспільних змін органічно поєдналася з етапами трансформації видання з компартійного в національно-демократичне. На першому етапі (до липня 1990-го р.) носила переважно імпліцитний характер, на другому (з липня 1990-го до 24 серпня 1991-го рр.) – імпліцитно-експліцитний, а з 24 серпня (після Акту проголошення незалежності України) – переважно експліцитний, неприхований характер. Загалом варто зазначити, що, вербалізуючи ідею української державності, тогочасна преса і сама активно впливала на державотворчі процеси, сприяючи їм.

REFERENCES

1. Вільчинський О. Етапи декомунізації тернопільської преси періоду суспільних змін 1990-1991 років. *Ukraina 25 lat na drodze niepodległości*. Olsztyn: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, 2017. 357 s.
2. Вільчинський О. Літературні твори на шпальтах «Тернополя вечірнього» в контексті трансформації видання в період суспільних змін 1990-1991 рр. *Humanities and Social Sciences*. Budapes: Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában. 93 s.
3. Тернопіль вечірній. 1990. № 1-35.
4. Тернопіль вечірній. 1991. № 4-82.

**FEATURES OF THE VERBALIZATION
OF THE IDEA OF STATEHOOD IN THE MASS MEDIA TEXT
(ON THE MATERIAL OF THE «TERNOPIL VECHIRNIY» NEWSPAPER
IN THE PERIOD OF SOCIAL CHANGE 1990-1991)**

Oleksandr Vilchynskiy

*Ternopil National Pedagogical University,
2 Maxyma Kryvonosa str., 46027, Ternopil, Ukraine
e-mail: vilchuk2008@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8369-1692>*

In this article, we tracked the peculiarities of the verbalization of the idea of statehood in mass-media text on the material of the newspaper «Ternopil Vechirniy» during the period of social changes of 1990-1991, which look like an evolutionary process, which, however, is not lacking of certain contradictions and drama. The changes in some territories and in some spheres of social life, which began in the Soviet Union in the second half of the 1980s, in connection with the «Perestroika» announced by the then General Secretary of the CPSU Central Committee, Gorbachev, in 1990-1991, started gaining uncontrolled by Communist Party character. Baltic republic, Transcaucasia, Moldova and Ukraine, especially its three western regions, Ivano-Frankivsk, Lviv and Ternopil, belonged to these territories along with the Baltic and Transcaucasian republics.

The democratic movement in Western Ukraine, including in the Ternopil region, since 1989, and especially in 1990-1991, was increasingly gaining national color. It couldn't help being reflected in the print media of the time. This period in the history of the «Ternopil Vechirniy» in particular as well as of the Western Ukrainian press in general can be divided into three stages of transformation: thematic, external transformation and intra-transformation, where each previous stage should be considered as the basis for the next. This continuity has ensured that in just a few years the Ternopil press succeeded in successful overcoming the complete dependence on the Communist Party's dictates and achieving the true freedom of speech that our press still enjoys today. Verbalization of the idea of statehood was, on the one hand, a reflection of social changes in mass-media texts, and on the other hand, one of the driving forces.

Key words: verbalization, statehood, independence, decomunization, transformation.